

**INGLIZ VA OZBEK TILLARIDA ANAFORANI
IFODALOVCHI VOSITALARNING LINGVOPRAGMATIK
VA LINGVOKULTURAL TADQIQI**

Farg'ona Davlat Universiteti
Ingliz tili kafedrasini mudiri Phd
Dilshoda Mirzayeva Ikromjonovna
Lingvistika, ingliz tili 2-kurs magistranti
Azimova Xurshida Zohidjon qizi

Annotatsiya: Ushbu maqola anafora haqida keng fikr yuritib, batafsil ma'lumot beradi. Maqola anafora so'zini aniq va ixcham shalda tushuntirib, o'zbek she'riyatodand namunalari keltiradi. Shuningdek, ushbu namunalarni lingvokulturologiya va lingvopragmatikaga moslaydi. Nazariyalar misollar orqali yoritiladi.

Kalit so'zlar: anafora, adabiyot, badiiy san'at turi, lingvokulturologiya, lingvopragmatika.

Abstract: This article gives detailed information about anaphora. The article clearly and concisely explains the word anaphora and gives examples from Uzbek poetry. It also adapts these samples to linguocultural studies and linguopragmatics. Theories are illustrated through examples.

Key words: anaphora, literature, type of artistic art, linguoculturalism, linguopragmatics.

Аннотация: В этой статье дается подробная информация об анафоре. В статье четко и лаконично объясняется слово анафора и приводятся примеры из узбекской поэзии. Он также адаптирует эти образцы к лингвокультурологии и лингвопрагматике. Теории иллюстрируются примерами.

Ключевые слова: анафора, литература, вид художественного искусства, лингвокультурализм, лингвопрагматика.

Kishilar o'zaro aloqa-munosabat jarayonida tilning fonetik, leksik, frazeologik va grammatik vositalaridan tanlab foydalanadilar.

«... Maftun etishning asosiy vositasi sifatida yozuvchi birinchi o'ringa uslubni qo'yadi»¹. Umumxalq tili vositalarining bunday tanlab ishlatilishi nutqning turlicha ko'rinishlarining paydo bo'lishiga olib keladiki, bu «nutq uslublari» deb yuritiladi.

Nutq uslublari leksik-grammatik jihatdan farqlanib turadi. Masalan, so'zlashuv uslubida odatdagi tartib turlicha o'zgarib tursa, terminlar, murakkab tuzilgan qo'shma gaplar kam ishlatilsa, ilmiy uslubda buning aksi kuzatiladi.

Nutq uslublarning har biri tilning bir butun yaxlit tizimi doirasida ish ko'radi va ifoda maqsadiga ko'ra til vositalarining uyushishi, takrorlanishi bilan xarakterlanadi. Masalan, ot, kelishik, egalik, sifat, asliy, nisbiy, ega, kesim, ikkinchi darajali bo'lak va hokazo terminlarning tilshunoslikka oid ilmiy ishlarda qo'llanishi, uyushishi va takrorlanishi ilmiy uslubning o'ziga xos xususiyatlaridan biridir.

Nutq uslublarni belgilashda so'z, grammatik shakl va grammatik qurilishning uslubiy bo'yog'i jiddiy hisobga olinadi. Masalan, kichraytirish-erkalash jilosini beruvchi grammatik kategoriyalar, shamol, kuldi, aytdi, gapirdi kabi so'zlar so'zlashuv uslubiga xos bo'lsa; tabassum qildi, so'zladi, sabo, boda kabilar badiiy nutqqa xos. Shuningdek, jilmaydi kabi so'zlar ijobiy; tirjaydi, ishshaydi kabilar salbiy munosabat bildiradiki, nutq jarayonida bu xususiyatlar hisobga olinadi.

Albatta, so'zning ijobiy yoki salbiy munosabat ifoda etishi hamisha nutq uslubini belgilashga asos bo'la olmaydi. Biroq sinonimik qatorni hosil qiluvchi bunday so'zlarning ko'pchiligi so'zlashuv va badiiy uslubda ishlatilishi, rasmiy ish va ilmiy uslubda esa sanoqli hollardagina saylab olinishi mumkinligi bilan xarakterlanadi.

Dialektizm, jargon, argo, varvar va vulgar so'zlar badiiy uslubda obraz yaratish maqsadida ishlatiladi. Ular boshqa nutq uslubi uchun xarakterli emas. Garchi

¹ Alimuhamedov A. Antik adabiyot tarixi. - Toshkent: O'qituvchi, 1969, 199-bet.

sotsiolingvistika nuqtai nazaridan ayrim guruhlarga, shevaga xos soʻz va formalar tilning arashash formalaridan biri boʻlsa-da, umumxalq tili doirasidan chetdadir.

Demak, nutq uslublari, umumxalq tili materiallari zaminida yaratiladi va shu nuqtai nazardan talqin qilinadi. Bu jihatdan terminlar oʻziga xoslikni tashkil etadi: ular, asosan, ilm ahli nutqida ishlatiladi. Biroq, ilm-fan muayyan millat, muayyan xalqning maʼnaviy mulki, shu xalqning taraqqiyot darajasini koʻrsatuvchi muhim belgi ekanidan, terminlarga umumxalq tili vositasi sifatida qaraladi.

Nutq uslublari davr oʻtishi bilan mukammallashadi, oʻzining barqaror vositalariga ega boʻladi, yangidan paydo boʻladi. Masalan, uslublarning koʻrki hisoblangan va tilimizda, adabiyotda eng koʻp ishlatiladigan, badiiy uslub oʻtgan asrning 50-yillaridan soʻng boyidi, rivojlandi.

Aslida, badiiy uslub nima? U nimalarni oʻz ichiga qamrab oladi?

Badiiy uslub — tilning kommunikativ va estetik vazifalari birligi bilan boshqa uslublardan keskin ajralib turadi. Shuningdek, u badiiy uslubga xos unsurlardan keng foydalanishi, ekspressiv va tasviriy vositalarning koʻp ishlatilishi, soʻzlarning obrazli, koʻchma metaforik qoʻllanishi va boshqa belgilari bilan ajralib turadi. Til materialini qamrab olish imkoniyatining kengligi, umumxalq tilida mavjud boʻlgan barcha lugʻaviy birliklarning ishtirok etaverishi va ularning muhim bir vazifaga — estetik vazifani bajarishga xizmat qilishini badiiy nutq uslub ining oʻziga xos xususiyati deb qarash kerak boʻladi. Chunki ana shunday imkoniyat boshqa vazifaviy Uslubda chegaralangandir. Adabiy tilda dialektizmlar, jargonlar, varvarizmlardan, dagʻal soʻzlardan foydalanish maqsadga muvofiq boʻlmagani holda ularni badiiy Uslubda oʻrni bilan qoʻllash mumkin. Vazifaviy uslubning hech birida til oʻzining tuzilish jihatlari, lugʻat tarkibi, yaʼni soʻzning maʼno boyligi va rang-barangligini, toʻgʻri va koʻchma maʼnolarni badiiy nutq uslub idagichalik namoyish qila olmaydi, grammatik qurilishi, yaʼni gaplarning barcha tiplari bilan ishtirok eta olmaydi. Badiiy adabiyotning barcha janrlarida soʻz ishlatish va soʻz tanlash imkoniyatlariga bir mezon bilan yondashib boʻlmaydi. Har qaysi adabiy janrning tasvir usuli, soʻz tanlash yoʻsini shu janrdagi asarning umumiy mavzusiga, janr turiga bogʻlik boʻladi. Masalan: bayon shaklida yozilgan roman, hikoyaning til

vositalari bilan satirik yoki yumoristik asarning til vositalari bir xil emas. Bulardan tashqari, sinonim soʻzlarning u yoki bunisidan foydalanish ham badiiy asar janriga bogʻliq. Masalan, bashar, samo, oraz, mujda soʻzlari, asosan, nazmda qoʻllanadi. Nasrda yoki soʻzlashuv nutqida esa bularning sinonimlari — odam, osmon, yuz, shamol, xushxabar soʻzlari keng qoʻllanadi. Badiiy nutq Uslubida yozilgan asarlarni tasviriy vositalarsiz tasavvur qilib boʻlmaydi. Ularni koʻpincha badiiy tasvir vositalari deb ataymiz.

Adabiyotdagi badiiy tasvir, ifodalilik va xushohanglik vositalari badiiy sanʼatlar deyiladi. Buni oʻrganadigan fanni «Ilmi sanoyeʻ» yoki «Ilmi badeʻ» deganlar. Sharqda sheʻriyat asosiy janr boʻlganidan koʻpincha sheʻr sanʼatlari tushunchasi ham badiiy sanʼatlar maʼnosida qoʻllaniladi. Matnda maʼnoni teranlashtiradigan, koʻp maʼnolilikni yuzaga chiqaradigan, taʼsirchanlik yaratadigan xilma-xil badiiy vositalar boʻladiki, ularni koʻpincha matn maʼno-mazmuniga koʻra idrok etamiz. Bular – maʼnaviy sanʼatlardir. Matnda xushohanglik yaratadigan, ifodalilikni kuchaytiradigan, tovush mushtarakligi yoki uyqashligini yuzaga chiqaradigan, asosiy holatlarda soʻz takroriga asoslangan badiiy sanʼatlar boʻladiki, ularni koʻz bilan koʻrib kuzatish va eshitish imkoni bor. Bu – lafziy sanʼatlardir. Deyarli oʻn asrlik oʻzbek mumtoz adabiyoti namunalari arab yozuvida bitildi. Eski yozuv – arab alifbosi bilan bogʻliq, harflar shakliga aloqador yoki harf daxli tufayli soʻz oʻzgartirish sanʼatlari ham birmuncha uchraydiki, biz ularni harfiy sanʼatlar deb atadik. Badiiy sanʼatlar – oʻquvchi uchun adabiyot nafasati va sehrlarini idrok etish maktabi boʻlsa, havaskor shoir uchun mahorat saboqlaridir. Bularni bilgan kitobxon sheʻriyatimizdan chinakam boy badiiy-hissiy lazzat oladi; shoirlar yuqori mahoratli soʻz sanʼatkorlari boʻlib yetishadilar. Uslubiy figuralar deb ataluvchi tasvir vositalariga asosan quyidagikar kiradi — inversiya, takror, oʻxshatish, sifatlash, metafora, jonlantirish, antiteza, gradatsiya, ellipsis, ritorik soʻroq va anafora. Ularning badiiy Uslubda faol qoʻllanishi bu Uslubning oʻziga xos tarkibi mavjudligini koʻrsatadi. Til vositalarining vazifaviy chegaralanishi ularning nutq jarayonida ham farqlash zaruriyatini keltirib chiqaradi. Keling hozir ulardan biri,

adabiyotda eng ko'p foydalaniladigan va shoir va yozuvchilarning eng ssvimli badiiy tasvir vositasi bo'lmish anafora tasviriy san'ati bilan tanishamiz.

Anafora asli grekcha anaphora – yuqoriga chiqarish yoki takrorlash so'zidan olingan bo'lib, sitilistik figuralar, ya'ni badiiy san'atlar tarkibiga kiradi.

Badiiy tilning boshqa uslubiy badiiy vositalaridan farqli o'laroq, bu badiiy san'at o'zining qat'iy joylashuviga ega - ya'ni u hamisha gapning, she'rning yoki badiiy jumlaning boshlang'ich pozitsiyasida joylashadi. Aniqroq qilib aytadigan bo'lsak, misralarning boshida yoki prozaik badiiy asardagi gaplarning oldida bir xil jaranglagan tovush, ohangdosh so'z yoki iboralarning takrorlanib kelishi ham anafora jarayoni hisoblanadi.

Anafora badiiy san'atining qo'llanilishining asosiy sababi agar nazmda bo'lsa, ya'niki she'rda qo'llaniladigan bo'lsa, u quyidagi vazifalarni bajarishi mumkin.

- she'riy nutqning aniqligi va ritmini ko'taradi
- ohangdorligi va ifodaliligini oshiradi
- she'rni yanada ta'sirchan qiladi
- she'rni yod olishga oson qiladi.

Agar anafora badiiy asarda qo'llanilsa, u asarga quyidagicha mazmun bag'ishlaydi:

- asarning leytmotivi bo'lib xizmat qiladi;
- muallifning o'ziga xos ehtirosli ovozini yaratadi;
- yozuvchi uchun eng mazmunli ko'rinadigan fikrlar ta'kidlanadi.

Demak, anafora nafaqat she'riy nutqda, balki jumlalarning qismlari paragraflar boshida takrorlanganda, uslubiy vositani nasrda ham topish mumkin ekan.

Quyidagi she'riy parchani bir tahlil qilib ko'raylik:

Seni ko'rsa ochilsin gullar,

Seni ko'rsa yonsin bulbullar,

Seni ko'rgan bari topsin jon,

Sen yurgan yo'l ko'rmasin xazon.

Hamid Olimjon yuqorida keltirib o'tgan bandda leksik takrorning anafora usulidan mohirona foydalangan. Shoir so'zlarni takrori yoradamida lirik qahramon

timsolida bahor faslini madh etgan. Chunki bahor fasli kelishi bilan gullar ochiladi, qushlar uchub keladi. Yer yuzi jonlanadi. “Seni ko‘rsa” takrori orqali shoir bahor faslini nazarda tutgan. Bahor kirib kelgan har bir qarich yerda xazonlarning o‘rnini gullar egallaydi. Takrorlarning bu turi, she‘riy misralarning boshida oxangdosh so‘zning takrorlanib kelishidir.

Ushbu jumlaning lingvokulturologiya bilan bog‘liqligi esa quyidagicha talqin etiladi: ma‘lumki, hech qaysi millat bahorni o‘zbeklar kabi intiq kutmaydi, o‘zbek shoiri kabi yonib madh etolmaydi. Chunonchi, bahorga oshnolik, har bir o‘zbek shoir va yozuvchisining qalamida mavjud.

Qani o‘sha kuychi, xayolchan yigit?

***Nechun** ko‘zingda yosh, turib qolding lol.*

***Nechun** qora libos, sochlaringda oq,*

***Nechun** bu ko‘klamda sen parishonhol?»²*

O‘zbekning mashhur shoirasi Zulfiya tomonidan bitilgan ushbu she‘riy parchada ham bahor timsoli aks etgan. Ushbu she‘r aslida Hamid Olimjonning

***Har bahorda** shu bo‘lar takror,*

***Har bahor** ham shunday o‘tadi.*

Qancha tirishsam ham u beor

Yellar meni aldab ketadi.³

Yoki:

Yuzlarimni silab-siypalab,

***Baxting bor,** deb esadi yellar.*

Etgan kabi go‘yo bir talab,

***Baxting bor,** deb qushlar chiyillar.⁴*

O‘zbek she‘riyatida bahor “Baxt” ramzi. Ushbu she‘rni pragmatik jihatdan tahlil qilsak, shoir qushlar, yellar so‘zlarini bekorga qo‘llamagan. Ushbu so‘zlar ham

² <https://tafakkur.net/bahor-keldi-seni-soroqlab/zulfiya.uz>

³ <https://tafakkur.net/orik-gullaganda/hamid-olimjon.uz>

⁴ <https://tafakkur.net/orik-gullaganda/hamid-olimjon.uz>

xushyor o'quvchiga ko'klamdan darak beradi va anafora badiiy san'ati bilan uyg'unlashib ketadi.

Hozirgi kunda lingvokulturologiyani chetlab o'tgan holda tilshunoslikda biror ishni amalga oshirish qiyin. Uni rad qilish ilmiy jamiyat etosiga mos kelmaydi. Lingvokulturologik tadqiqotning obyekti va predmetini tushuntirishga harakat qilamiz. Barcha ijtimoiy fanlarning umumiy obyekti inson hisoblanadi. Biroq har bir fanning alohida predmeti bor – inson va uning faoliyatiga tegishli biror jihatdir. Lingvokulturologik tadqiqotning obyekti madaniy axborotning tarjimoni bo'lgan tilning o'zaro aloqalarini o'rganishdir. Bu obyekt bir qancha fundamental fan – tilshunoslik va Madaniyatshunoslik, etnografiya va pragmalingvistikaning tutashgan nuqtasida paydo bo'lgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Hamid Olimjon. Tanlangan asarlari. – Toshkent, 1954. – B. 390.
2. Karimov S. Badiiy uslub va tilning ifoda tasvir vositalari. – Samarqand: 1994
3. Sultonsaidova S., Sharipova O'. O'zbek tili stilistikasi. – T.: Yurist-media markazi nashriyoti, 2009
4. Yusuf Xos Hojib. Qutadg'u bilig.74-b